

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ

УДК 820.09

Ю. В. Боднарюк

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

КОНЦЕПТ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА КОНЦЕПТОСФЕРИ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Досліджується когнітивна лінгвістика як мовознавчий напрям та застосування когнітивного аналізу для вивчення терміносистеми.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, мовознавчий напрям, когнітивний аналіз, терміносистема.

Рассматривается когнитивная лингвистика как языковое направление и применение когнитивного анализа для изучения терминосистемы.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, языковое направление, когнитивный анализ, терминосистема.

This article examines cognitive linguistics as linguistic direction and application of cognitive analysis for the study of terminology.

Key words: cognitive linguistics, linguistic direction, cognitive analysis, terminology.

Проблематика цієї статті представлена питанням дефініції концепту як складової концептосфери. Актуальність статті зумовлена тим фактом, що сучасна наукова думка не виробила єдиної дефініції явища «концепт», незважаючи на те, що цей термін останнім часом широко та активно використовується в понятійно-му апараті когнітивістики.

Когнітивна лінгвістика – мовознавчий напрям, який розглядає функціонування мови як різновид когнітивної, тобто пізнавальної діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджує через мовні явища. Когнітивний аналіз досліджує, як мовні форми пов'язані зі структурами людських знань, а також те, як вони представлені в свідомості людини. Зокрема, предметом є проблема ролі мови у процесах пізнання й осмислення світу, його концептуалізації та категоризації (підведення явища, об'єкта, процесу під певну рубрику, категорію; утворення та виділення самих категорій, тобто членування зовнішнього та внутрішнього світу людини й упорядковане представлення різноманітних явищ через їх зведення до меншого числа розрядів і об'єднань). Представники когнітивної лінгвістики (Дж. Лакофф, Р. Лангакер, Р. Джекендофф, Ч. Філмор, Л. Талмі, А. Гольдберг, Дж. Тейлор, Ж. Фоконьє, Б. Рудзка-Остін, А. Ченкі та ін.) вважають, що їх головне завдання – виявити і пояснити, яким чином у свідомості людини організоване знання про світ, як формуються та фіксуються поняття про світ.

Застосування методів когнітивного аналізу для вивчення терміносистеми будь-якої галузі дає змогу глибоко проникнути в процеси формування як термінів, так і цілої терміносистеми. Наприклад, на сучасному етапі розвитку лінгвістики терміносистема трудового права (яка стане темою нашого подальшого до-

слідження) не може бути повністю розкрита без розгляду її когнітивних основ. Зокрема, побудова концептуальної моделі цього предмета дає можливість отримати наочне уявлення про її внутрішню організацію та ієрархію складових елементів. Під концептуальною моделлю розуміють певний стереотипний образ, за допомогою якого формуються досвід, знання про світ.

Поняття картини світу використовується представниками різних галузей – політики, економіки, права, лінгвістики, культури. У нашому дослідженні ми розглядаємо картину світу як цілісний образ світу, який є результатом діяльності людини і виникає у процесі пізнання нею світу за допомогою концептів. Сформована мовна картина відображається у підсвідомості людини, яка закріплюється і реалізується в особливій формі – мові. Отже, мовна картина світу тісно пов'язана з концептуальною системою.

У когнітивній лінгвістиці концепт розглядають як багаторівневу систему. У результаті концептуальний аналіз має на меті виявлення принципів спонтанного моделювання життєвого досвіду. Фактично, когнітивісти досліджують способи отримання знань у процесах концептуалізації дійсності.

Термін «концепт» вже тривалий час використовується вченими, які працюють у сфері когнітивної лінгвістики (А. Вежбицька, Р. Лангакер, Ю. С. Степанов, Р. М. Фрумкіна, І. А. Мельчук та ін.). Проте дотепер не існує єдиного визначення цього терміна.

Оскільки концепт синтезує в собі єдність лінгвістичного та екстралінгвального змісту, то цілком природно, що мовний аналіз концепту, щоб стати цілісним та охопити всі його сторони, має ґрунтуватися на когнітивному підході, у центрі якого знаходиться категорія знання. Що стосується мови, то вона розглядається як своєрідна «упаковка» знань (включаючи знання про світ і знання про мовну систему) та розумового змісту, який передається в процесі комунікації.

У лінгвістичній літературі термін «концепт» трактується по-різному, виходячи з тієї релевантної ознаки, яка є основою дефініції. Такі вчені, як В. В. Жайворонко, Н. Д. Арутюнова, В. І. Карасик, В. Г. Зусман, С. О. Аскольдов, С. Х. Ляпін, Г. Г. Слишкін, В. Н. Манакін, В. В. Красних, І. О. Голубовська, В. А. Маслова та ін., під концептом розуміють певні підстановки значень, що приховані в тексті, полегшують спілкування і тісно пов'язані з людиною та її національним, культурним, професійним, віковим та іншим досвідом. Інші лінгвісти не вважають концепт варіантом віддзеркалення значення і відносять його до первинної культурної освіти, що формується під впливом соціуму в колективній свідомості. Певну позицію з цього питання займають А. Вежбицька (1985) і Ю. С. Степанов (2001). За словами А. Вежбицької, концепт – це об'єкт зі світу «ідеального», що має ім'я і відображає певні культурно обумовлені уявлення людини про світ, дійсність [2, с. 57]. Ю. С. Степанов трактує концепт як основний осередок культури в ментальному світі людини, в якому, з одного боку, закладений зміст поняття, а з іншого – все те, що робить його фактом культури: етимологія, коротка історія даного концепту, сучасні асоціації, оцінки, переживання [9, с. 45].

За О. С. Кубряковою, концепт є ментальною структурою, що відображає знання й досвід людини; це оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку, всієї картини світу, відображеної у психіці людини [4, с. 261].

Концепт охоплює всі значення репрезентуючого його слова (словникові та контекстуальні) та значення, що відображаються в цьому слові. З погляду когнітивної лінгвістики, концепт є «парадигматичною структурою, що виводиться з синтагматичних відносин імені, зафіксованого в тексті» [3, с. 271].

Ми дотримуємося думки М. М. Полюжина, згідно з якою розуміння концепту передбачає виділення в ньому раціонального, емоційного, абстрактного й конкретного компонентів [7, с. 30]. Основна характеристика концепту в цьому трак-

туванні – його трансформування в різні системи образів, знань і стереотипи поведінки в сфері переважно понятійного, образного та діяльнісного.

Концепт як загальнонаукова категорія походить від латинського *conceptus* і являє собою численні форми, для яких він є початком. Така тенденція до широкого розуміння концепту робить його предметом дослідження багатьох традиційних наук: семіотики, логіки, філософії, психології, культурології, соціології та новітніх наук, для яких характерний антропоцентризм, – когнітивної лінгвістики, соціолінгвістики, психолінгвістики, етнолінгвістики, теорії комунікації та ін.

Дослідниця Н. А. Семенкіна вважає концепти такими одиницями, за допомогою яких людина створює власне уявлення про світ. Концепти об'єднуються в системи, які мають певні характеристики. Концептуальна інформація існує в свідомості людини як у вербальному, так і в невербальному вигляді. Проте концепти завжди мають мовне вираження, тому аналіз мовних явищ допомагає проникнути в концептуальну систему, яка формує логічну будову тексту. Концептуальний аналіз дискурсу є важливим для вивчення процесу комунікації, який можна розглядати як обмін концептуальними системами [8, с. 111].

Учені З. Д. Попова та І. А. Стернін визначають концепт як «глобальну розумову одиницю, що є квантом структурованого знання чи ідеальним еством, яке формується в свідомості людини через безпосередні операції із предметами наочної діяльності, розумовими операціями з іншими, вже існуючими в його свідомості концептами, тому такі операції можуть привести до виникнення нових концептів» [6, с. 21]. Таким чином, мова є лише одним зі способів формування концептів у свідомості людини. Для ефективного формування концепту, для повноти його формування однієї мови замало – потрібне залучення досвіду, наочність, предметна діяльність. Тільки в такому поєднанні різних видів сприйняття в свідомості людини формується повноцінний концепт.

Для С. А. Аскольдова концепт – «уявне утворення, яке заміщає нам у процесі мислення невизначену безліч предметів одного і того ж роду» [1, с. 3].

За С. А. Аскольдовим, структура концепту відображається на трьох рівнях:

- 1) основна, актуальна ознака;
- 2) додаткова або декілька додаткових, пасивних ознак, що є вже неактуальними, історичними;
- 3) внутрішня форма, звичайно, зовсім не усвідомлювана, відображена в зовнішній, словесній формі [1, с. 270].

За словами В. В. Красних, концепт визначається так: «максимально абстрагована ідея «культурного предмета», що не має візуального прототипного образу, хоча і можливі візуально-образні асоціації, з ним пов'язані» [3, с. 272]. Національний концепт науковець визначає так: «найзагальніша, максимально абстрагованіша, але така, що конкретно репрезентується в (мовній) свідомості, ідея «предмета», що піддалася когнітивній обробці, у сукупності всіх валентних зв'язків, відмічених національно-культурним маркуванням» [3, с. 268];

Таким чином, у сучасних дослідженнях багатьох науковців «культурні» концепти визначаються як багатовимірні смислові утворення в колективній свідомості, передані мовною формою.

Саме когнітивна лінгвістика ввела до наукового обігу такі категорії, як концептосфера, семантичний простір мови, концепт, концептуалізація; завдяки їм з'явилася можливість говорити про процес засвоєння та обробки інформації за допомогою мовних знаків.

Ми вважаємо, що концепти є динамічними сутностями і весь час піддаються подальшому уточненню та модифікаціям. Вони являють собою сутність лише на початку свого утворення, але потім, як складові системи, потрапляють під вплив інших концептів і самі видозмінюються.

Можливість інтерпретувати різні концепти в різних відносинах свідчить про те, що і число концептів, і обсяг змісту багатьох концептів безупинно піддаються змінам.

Проаналізувавши існуючі підходи до вивчення концептів, не можна не відзначити, що вчені по-різному трактують концепт, акцентуючи увагу на тих чи інших його ознаках та характеристиках. Безсумнівним видається той факт, що концепт є складним та багатовимірним явищем сучасної мовознавчої науки, розуміння якого можливе лише за умови всебічного та системного підходу.

Бібліографічні посилання

1. **Аскольдов С. А.** Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста : антология ; под ред. проф. В. П. Нерознака. – М. : Academia, 1997. – 279 с.
2. **Вежбицкая А.** Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / А. Вежбицкая ; пер. с англ. А. Д. Шмелева. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 272 с.
3. **Красных В. В.** «Свой» среди «чужих»: мифилиреальность? / В. В. Красных. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 375 с.
4. **Кубрякова Е. С.** Язык и знание / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 560 с.
5. **Макаров М. Л.** Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.
6. **Попова З. Д.** К методологии лингвокогнитивного анализа / З. Д. Попова, И. А. Стернин // Филология и культура. – Тамбов, 2001. – Ч. 1. – 48 с.
7. **Полужин М. М.** Функциональное словосложение и префиксальные ономаσιологические категории в английском языке / М. М. Полужин, Л. Ф. Омельченко. – Ужгород : Закарпаття, 1997. – 100 с.
8. **Семенкина Н. А.** Концепты и их связи в тексте / Н. А. Семенкина // Текст и дискурс: традиционный и когнитивно-функциональный аспекты исследования : сб. науч. тр. – Рязань, 2002. – 180 с.
9. **Степанов Ю. С.** Альтернативный мир, дискурс, факт и принцип причинности / Ю. С. Степанов // Язык и наука конца XX века. – М. : Наука, 1996. – 73 с.

Надійшла до редколегії 10.11.2012 р.